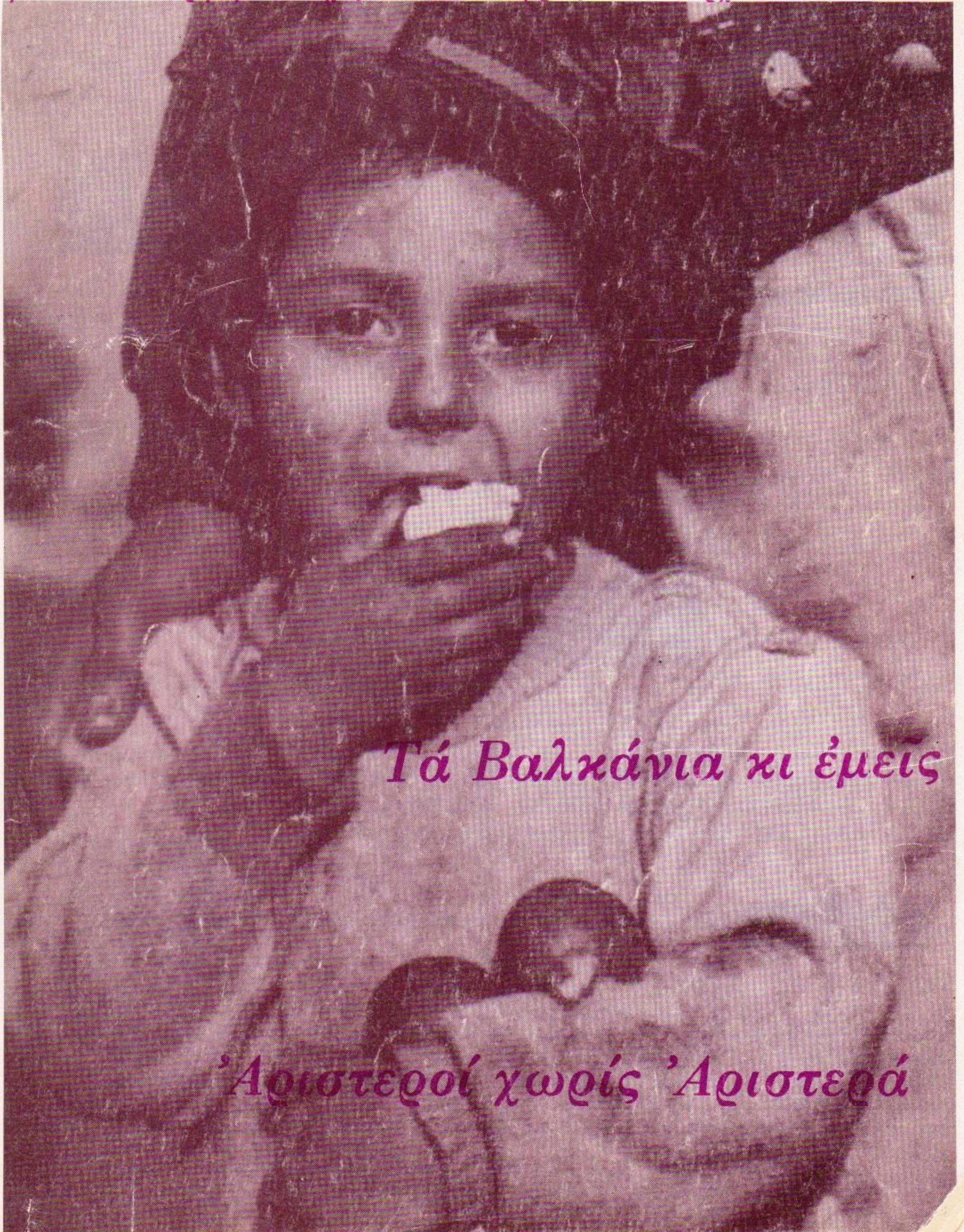


Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Τεύχος 115 • Οκτώβριος 1991 • Δρχ. 500



Τά Βαλκάνια κι εμείς

Άριστεροί χωρίς Άριστερά

Πρέπει νά ἐπαναπροσδιορίσουμε τήν ἔννοια τῆς Ἀριστερᾶς;

τοῦ Ἀντώνη Λιάκου

Τήν ἄνοδο καί τήν πτώση τοῦ σοβιετικοῦ παραδείγματος εἶχε συνοδεύσει ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς κριτικῆς ἐντός τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία στάθηκε καί ἐνεργός πολιτικά καί παραγωγική θεωρητικά. Στήν πράξη, τό σοβαρότερο πλαίσιο ἀνάλυσης τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας δημιουργήθηκε ἀπό αὐτή τή θεωρητική παράδοση. Ἀκόμη, ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1930, ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μεγάλων μαρξιστῶν διανοητῶν στάθηκε κριτικά ἀπέναντι στήν Σ.Ε. καί στό θεωρητικό ρεῦμα τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πού αὐτή δημιούργησε.

Τό γεγονός αὐτό, πού ἀποσιωπᾶται σήμερα, δέν σημαίνει ὅτι πρέπει ἀπλῶς νά διακηρύξουμε τήν ὀξυδέρκειά μας καί ἴσως τή δικαίωσή μας. Ἐστω καί ἂν θεωρήσουμε ὅτι δέν ἦταν σοσιαλισμός ὅ,τι κατέρρευσε ἀλλά σταλινισμός, παραμόρφωση καί δυσφήμιση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ἡ Ἀριστερά στό σύνολό της δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἀλώβητη ἀπό αὐτή τήν μεγάλη κρίση.

Ἡ ἑβδομηκονταετία ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1917 ὑπῆρξε ἡ πρώτη σέ παρόμοια, πλανητικῶν διαστάσεων, κλίμακα ὀργάνωση μιᾶς ἐναλλακτικῆς στίς κυρίαρχες τάξεις καί δυνάμεις ἐξουσίας. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κατάληξη, πού εἶχε (ἢ σέ μερικές χῶρες — ὅπως στήν Ἀνατολική Εὐρώπη — ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού ἐξαρχῆς πῆρε) ἦταν ἡ ἀντιπροσώπευε τήν ἐξέγερση τῶν κατώτερων τάξεων καί τῶν ὑποταγμένων λαῶν. Σοβαρότατο λάθος θά ἦταν, ἐπομένως, νά ὑποστηριχθεῖ πῶς ὅλη αὐτή ἡ περιπέτεια, στήν ὁποία ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐνεργητικά ἢ παθητικά, πῆρε μέρος ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς ἐπί τρεῖς διαδοχικές γενεές, ὀφείλετο σέ μιᾶ συνωμοσία τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ ἢ σέ μιᾶ συλλογική παράκρουση. Θά ἦταν ἕνα λάθος ἴσου μεγέθους μέ αὐτό πού θά ὑποστήριζε πῶς ἡ κατάρρευση ἦταν συνέπεια συνωμοσίας τῶν ἀναθεωρητῶν ἡγετῶν καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

Τά τρία τέταρτα ἐπομένως τοῦ 20οῦ αἰῶνα σημαδεύτηκαν ἀπό τό καινοφανές στήν ἱστορία γεγονός τῆς συγκρότησης ἐξουσίας καί ἑνός κρατικοῦ συστήματος πού προέκυψε μέσα ἀπό τίς ἐξεγέρσεις τῶν ἀποκλήρων τοῦ κόσμου. Ἐπρόκειτο γιά μιᾶ πρόκληση τεραστίων διαστάσεων στήν

παλιά τάξη πραγμάτων. Ἀναμέτρηση κρατικῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία ἀπό τή νίκη ἐπί τοῦ φασισμού — ἕνα ἄλλο γεγονός πού τείνει νά λησμονηθεῖ — πέρασε στήν πυρηνική ἰσορροπία τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας τῶν κολασμένων ὑπῆρξαν μεγάλες τόσο στίς χῶρες τοῦ βιομηχανικοῦ κέντρου ὅσο καί στόν Τρίτο Κόσμο. Ἡ κοινωνική νομοθεσία καί τό κράτος προνοίας στή Δύση, ἦταν ἀποτελέσματα τῆς ἀνάγκης νά ἀποτραπεῖ ἐκεῖ ἡ ἐργατική ἐξέγερση καί νά ἐνσωματωθοῦν οἱ κατώτερες τάξεις στήν ἀστική κοινωνία τόσο μετά τόν Πρῶτο ὅσο καί μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ ἀντιαποικιακή ἐξέγερση ἐπίσης καί τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα τῶν περασμένων δεκαετιῶν στηρίχτηκε στό παράδειγμα καί στήν ὕλική βοήθεια τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου καί στίς δυνατότητες ἐλιγμῶν πού ἡ ἰσορροπία δυνάμεων ἐξασφάλιζε γιά τοῦς μικροῦς λαούς. Πέραν τούτων, ἡ σοβιετική, ἡ κινεζική καί οἱ ἄλλες ἐπαναστάσεις, παρά τήν κατάληξή τους σέ αὐταρχικά καθεστῶτα, πρόσφεραν τό παράδειγμα, τήν πεποίθηση πῶς μιᾶ διαφορετική τάξη πραγμάτων ἦταν δυνατή στόν κόσμο. Αὐτή ἡ αἴσθησις ἔδωσε μιᾶ τρομερή καί γιγάντια ὠθηση στό ἐργατικό κίνημα καί γενικότερα στοῦς ἀγῶνες τῶν κατώτερων τάξεων, σέ παγκόσμια κλίμακα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού εἶχαν τά κινήματα αὐτά, ἂν δηλαδή ἦταν σοσιαλδημοκρατικά, κομμουνιστικά, τροτσκιστικά, τριτοκοσμικά ἢ ἄλλης μορφῆς, γεγονός εἶναι ὅτι ἀπό τά χρόνια τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ εἶχε νά ἀναφανεῖ ἕνα κίνημα μέ παρόμοιο βάθος ἔντασης. Πού δέν ὑποστήριζε ἀπλῶς ἰδέες ἀλλά θυσίαζε ζωή, ἐλευθερία, οἰκογένεια καί περιουσία γιά νά τίς ὑποστηρίξει.

Τί σημαίνει, ἐπομένως, ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ στήν Σ.Ε.; Μήπως ὅτι ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔλαβε καί τυπικά τέλος, ἀφοῦ πρό πολλοῦ εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ δικτατορίες στό ὄνομα τῶν ἐξεγερμένων μαζῶν ἀλλά μακριά ἀπό αὐτές καί σέ βάρος τους; Τί σημαίνει ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ γιά τίς σχέσεις τῶν λαῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου μέ τόν Πρῶτο; Βεβαίως τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα κι ἐκεῖ εἶχε ἀποτύχει ἢ σέ πολλές περιπτώσεις εἶχε καταλήξει σέ σανταμικοῦ τύπου καθεστῶτα. Ὡστόσο, ἡ διεθνῆς σύγκρουσις ἐ-

πέτρεπε τήν έκφραση μιᾶς παγκόσμιας αντίθεσης πάνω στήν κατανομή τῶν παγκόσμιων πόρων καί γαιοπολιτικῶν ἐπιρροῶν. Τέλος, τί σημαίνει γιά τό ἐργατικό κίνημα ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ; Εἶναι δυνατόν νά τό ἀφήσει ἀνεπηρέαστο; Τό ἐργατικό κίνημα ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα δέν ἀναπτύχθηκε μόνο πάνω στή βάση τῶν καθημερινῶν διεκδικήσεων γιά τή βελτίωση τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα τῆς ὑποταγῆς καί τῶν αἰσθημάτων κοινωνικῆς μειονεξίας ἀντιπάρθεσε ἕναν μελλοντικό κόσμο, τό βασίλειο τῆς ἐργασίας. Διέδωσε μιᾶ συνείδηση πού προσέδιδε στόν ἐργάτη κοινωνικό κύρος καί ἀκόμη αἰσθημα ἠθικῆς ὑπεροχῆς, βασισμένης στήν πίστη ὅτι τό μέλλον τοῦ ἀνῆκε. Ἡ ρωσική ἐπανάσταση σήμαινε ὅτι αὐτός ὁ κόσμος ἦταν δυνατός. Ὑπῆρχε.

Βεβαίως, οἱ κομμουνιστικές χῶρες εἶχαν πάψει ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἀπό τήν ἐποχή τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ 20οῦ Συνεδρίου τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ἐξεγέρσεων στήν Ἀνατολική Γερμανία καί στήν Οὐγγαρία, νά λειτουργοῦν ὡς πρότυπα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, τουλάχιστον γιά τούς ἐργάτες τῶν δυτικῶν χωρῶν. Ἀποτελοῦσαν μάλιστα ἀρνητικό παράδειγμα. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ὅλα τά σημαντικά κινήματα πού ἀναπτύχθηκαν ἔκτοτε βρέθηκαν σέ ἀντιπαλότητα καί σέ ἀντίθεση μέ τά ἐπίσημα κομμουνιστικά κόμματα καί τή σοβιετική ἰδεολογία τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολῆς. Ἀλλά αὐτό πού ἡ μή σταλινική Ἀριστερά ἀνέμενε ἦταν μιᾶ δημοκρατική ἀναγέννηση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄχι ἡ παλινόρθωση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἡ ἐπανεμφάσιση ὅλου τοῦ πρό ἐβδομηκονταετίας φάσματος τοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ λαϊκισμοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ. Ἡ κλασικότερα διατυπωμένη ἀναμονή ἦταν τῶν τροτσκιστῶν: μιᾶ πολιτική ἐπανάσταση πού δέν θά ἔθιγε τίς κοινωνικές βάσεις τοῦ συστήματος, τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὅτι μπορούσαν καί ὅτι ἔπρεπε νά διατηρηθοῦν, ἀλλά τό πολιτικό του ἐποικοδόμημα. Αὐτό πού ἀντίθετα συνέβη ἦταν μιᾶ κατάρρευση τόσο τοῦ πολιτικοῦ ὅσο καί τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Αὐτοῦ τοῦ τελευταίου κυρίως.

Γιατί;

1. Ἡ θεωρία τῆς περικύκλωσης καί τῆς καθυστέρησης

Στή διαδικασία μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό σύστημα σέ ἄλλο, διαδικασία ἄλλωστε αἰώνων, ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνάδυση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου (15ος-19ος αἰ.), εἶναι ἀδύνατον νά μὴν ὑπάρχουν ἐπαναστροφές, ἰδιαίτερα ἐφόσον τό πρόπλασμα μιᾶς νέας κοινωνίας, ὅπως ἡ κομμουνιστική, δέν δημιουργήθηκε σέ ἀναπτυγμένες καί ὄριμες γι' αὐτό χῶρες, ἀλλά σέ καθυστερημένες, μέ συγκριτικά ἀδύναμες κοινωνίες. Στίς χῶρες αὐτές ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση ἦταν τό ζητούμενο καί ὄχι ἡ προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἐξἄλλου ἡ καπιταλιστική περικύκλωση αὐτῶν τῶν χωρῶν ὀδήγησε σέ μιᾶ συνεχή πολεμική κινητοποίηση, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποστράγγιση τῶν οἰκονομικῶν τους πόρων πρὸς ὄφελος τῆς πολεμικῆς τους ἐτοιμότητος καί συνακόλουθα τή στρατιωτικοποίηση τῶν πολιτικῶν δομῶν τους.

Ἡ ἔλλειψη δημοκρατικῆς παράδοσης, ἐμπέδωσης τοῦ

Διαφωτισμοῦ, μέ τίς συνακόλουθες συνέπειες στίς νοοτροπίες καί στήν πολιτική κουλτούρα, ἦταν ἕνα ἄλλο μειονέκτημα γιά μιᾶ ἐμπέδωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ φυσιογνωμία εἶχε διαμορφωθεῖ καί προεξαγγελεθεῖ στήν ἀναπτυγμένη Εὐρώπη. Ἄν λογαριάσουμε πῶς ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση καί ὁ Διαφωτισμός ἀποτελοῦν τίς δύο πηγές τῆς μοντερνικότητος, τότε οἱ χῶρες αὐτές, ὅταν υἰοθέτησαν τόν σοσιαλισμό, βρίσκονταν στό προμοντέρνο στάδιο. Ἄλλωστε γι' αὐτό καί ἡ υἰοθέτησή του διευκολύνθηκε. Γιά νά ὑπάρξει τό πέρασμα στή μοντερνικότητα. Ἐτσι ἐξἄλλου ἐξηγεῖται καί ἡ ἀθρόα στρατολόγηση τῶν διανοοῦμενων ἐλίτ στήν ὑπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἀπό μιᾶ ἄλλη, συμπληρωματική ὀπτική, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ συνδυασμοῦ καθυστέρησης καί ἀντιφάσεων τῆς προόδου — ὅπως ἀναδείχθηκαν κατά τούς δύο παγκόσμιους πολέμους —, ἐπιτεύχθηκε αὐτός ὁ ἐκρηκτικὸς συνδυασμὸς δυσαρρεσκειῶν πού ἐνεργοποίησαν ἑκατομμύρια πληθυσμοῦ καί τά συσπείρωσαν γύρω ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα πού ὑποσχόταν ὄχι μόνο κοινωνική δικαιοσύνη ἀλλά καί βιομηχανική ἀνάπτυξη. Τήν εἴσοδο στόν μοντέρνο πολιτισμό.

Ἄν ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς υἰοθετοῦνταν κάτω ἀπὸ αὐτές τίς συνθήκες καί μέ αὐτούς τούς στόχους, τότε ἦταν μοιραῖο ὅτι θά ὑφίστατο τίς παραμορφώσεις καί τίς προσαρμογές στό καθυστερημένο περιβάλλον. Ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση, καί μάλιστα σέ συνθήκες πολεμικῆς περικύκλωσης, ἀπαιτοῦσε θυσίες πολλαπλάσιες ἀπὸ τίς συνηθισμένες στίς κοιτίδες της, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἡ Ἀγγλία, κατά τήν ἀντίστοιχη ἐποχή βρίσκονταν στήν πλεονεκτικότερη διεθνή θέση. Ἡ ἀπόσπαση τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ πλεονάσματος ἀπὸ τήν κατανάλωση, προκειμένου νά ἐπενδυθεῖ, δέν γίνεται δυνατή κάτω ἀπὸ καθεστῶς συναίνεσης ἀλλά ὑπὸ τόν αὐστηρότερο δυνατό αὐταρχισμό καί ἐπιβολή πειθαρχίας. Ἐτσι ἡ στέρηση αὐτῶν τῶν καθεστώτων σήμαινε καί τόν ἐξανδραποδισμό τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς γενεᾶς καθώς καί τή διάβρωση τῶν ἐπαναστατικῶν θεσμῶν. Ὁ σταλινισμὸς ἀναδείχθηκε καί ἔγινε καθεστῶς.

Τό κρίσιμο στοίχημα ἦταν ἂν ἡ δημιουργία μιᾶς βιομηχανικῆς ὑποδομῆς, ἡ διάδοση τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ καί ἡ δημιουργία μιᾶς ὑποδομῆς ὑπηρεσιῶν καί ἔργων, πού χαρακτηρίζουν τίς σύγχρονες ἀναπτυγμένες χῶρες, θά ἐπέφεραν καί τόν ἐκδημοκρατισμό. Ἄν δηλαδή τό πολιτικό καθεστῶς θά ἐναρμονιζόταν μέ τήν νέα οἰκονομική βάση. Ἀλλά δέν μπορεῖς νά κάνεις ἀφαίρεση ἀπὸ τή διεθνή κατάσταση. Ἡ κούρσα τῶν ἐξοπλισμῶν, τήν ὁποία ἡ κυβέρνηση Ρήγκαν ἐπέβαλε στήν Σ.Ε. μέ τόν «Πόλεμο τῶν ἄστρων», εἶναι γνωστό ὅτι τήν γονάτισε οἰκονομικά. Σέ μιᾶ ἐποχή πού ἡ διεθνῆς οἰκονομική ὑφεση ὑψωσε τίς τιμές καί ἔκανε τή δανειοδότηση περισσότερο ἀπὸ ποτέ ἀναγκαῖα ἀλλά καί δυσκολότερη διεθνῶς, ἡ Σ.Ε. δέν μπορούσε νά ἐπιβάλλει στήν τρίτη γενεά τῶν Σοβιετικῶν πολιτῶν τούς περιορισμούς τοῦ πολεμικοῦ κομμουνισμοῦ (1919-1921) οὔτε τῶν πρώτων πενταετῶν σχεδίων (1928 καί ἐξῆς). Ἡ ἐγκατάλειψη ἐπομένως τῆς ἀντιπαλότητος ἦταν μοιραία. Ἀλλά ἐγκατάλειψη τῆς ἀντιπαλότητος δέν σήμαινε μόνο συνομιλίες γιά ἀφοπλισμό, μά καί ἀνοιγμα τῆς οἰκονομίας πρὸς τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀντίπαλης καί ἰσχυρότερης οἰκονομίας. Ἡ κατάρρευση θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται.

Θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς ἐδῶ ὅτι ἡ κατάρρευση προῆλθε ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες ἡ σοβιετική κοινωνία δημιουργήθηκε. Ἡ παλιά συζήτηση, τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς δεκαετίας, ἂν ὁ σοσιαλισμός θά μπορούσε νά ἐπικρατήσει σέ μιά χώρα καί μάλιστα καθυστερημένη ἂν δέν ἐπεκτεινόταν τουλάχιστον στά κέντρα τῆς διεθνούς οικονομίας καί παραγωγῆς γνώσης καί τεχνολογίας, φαίνεται πῶς ἀποκτᾶ ἐκ νέου νόημα. Σέ μιά ἐποχή, κατά τήν ὁποία ἡ παγκόσμια οἰκονομία διεθνοποιεῖται συνεχῶς καί σέ βάθος, μέ τή δημιουργία διεθνῶν ἀλυσίδων παραγωγῆς, διανομῆς καί χρηματοδότησης καθῶς καί διεθνῶν προτύπων κατανάλωσης, ἡ ἀπομόνωση τῆς σοβιετικῆς οἰκονομίας ἀπό τήν παγκόσμια ἀγορά καί τούς κανόνες τῆς, μιά ἀπομόνωση, ἄλλωστε ὄχι πλήρως ἀλλά σχετική, πού ἐν τέλει ταξινομοῦσε τή χώρα σέ ἕνα κατώτερο ἐπίπεδο κατανομῆς πόρων καί οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, δέν μπορούσε παρά νά τήν ὑπονομεύσει.

Σύμφωνα μέ τήν προσέγγιση αὐτή, πού θεωρεῖ τήν κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων ὡς συνέπεια τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκαν, δέν ἰσχυρίστηκε ὁ σοσιαλισμός ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στά κείμενα τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λούξεμπουργκ, ἀκόμη καί τῶν Λένιν καί Τρότσκι. Ἡ κατάρρευση ἐπομένως τῆς ΕΣΣΔ δέν θίγει τά θεμέλια τῶν πεποιθήσεων καί τῆς πολιτικῆς τῶν κομμάτων καί τῶν τάσεων τῆς Ἀριστερᾶς πού ἀντιτάχθηκαν στόν γραφειοκρατικό σοσιαλισμό, καθῶς καί ἐκείνων τά ὁποῖα πρόλαβαν νά διαφοροποιηθοῦν ἀπό αὐτόν ἐγκαίρως. Μποροῦν νά προσπεράσουν ἀδιάφορα.

2. Σοσιαλισμός καί δημοκρατία

Πῶς ὅμως νά ἐξηγηθεῖ γιατί ἡ κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων προῆλθε ἀπό τήν ἀποτυχία μεταρρυθμισῆς τους; Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἱστορικές συγκυρίες καί ἐξελίξεις, ὁ σοσιαλισμός δέν μπόρεσε νά μεταρρυθμισθεῖ. Κάθε δημοκρατικό ἀνοιγμα σήμαινε διολίσθησι πρὸς τό ἀντίπαλο πολιτικό καί οἰκονομικό σύστημα καί τελική κατάρρευσή του. Ἀποδεικνύεται ἔτσι πῶς ἡ μόνη δυνατότητα νά ἐπιβιώσει ἦταν μέσω τῆς δικτατορίας τοῦ κόμματος, μέσω δηλαδή τοῦ κρατικοῦ αὐταρχισμοῦ. Κατά συνέπεια, ἡ περίφημη ἀρχή «ὁ σοσιαλισμός πρέπει νά εἶναι δημοκρατικός γιατί διαφορετικά δέν εἶναι σοσιαλισμός» ἢ ὅτι «σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει» ἀποδεικνύεται ἀδύνατη. Κατά συνέπεια, ἡ κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ θέτει ἐπί τάπητος τό πρόβλημα τῶν σχέσεων σοσιαλισμοῦ καί δημοκρατίας.

Κατ' ἀρχάς, ἂν ὁ σοσιαλισμός ἀποτελεῖ μιά ριζική κοινωνική μεταβολή, τότε εἶναι ἀδύνατος μέσα σέ δημοκρατικό πλαίσιο. Ἡ δημοκρατία εἶναι ἕνα σύστημα πού στηρίζεται στή συναίνεση καί στίς ἰσορροπίες. Ἐπομένως, μόνο μικρές ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες δέν θίγουν βασικές οἰκονομικές δομές, μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν. Ἡ καθολική ψηφοφορία ἀντισταθμίζεται ἀπό τήν δυνατότητα τῶν κεφαλαιούχων νά ἐπηρεάσουν τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική ἐξέλιξη μέσω τῆς ἐπενδυτικῆς τους συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀλληλεπίδραση ἀγορᾶς καί δημοκρατίας ἔχει ὡς συνέπεια νά ἀντι-

σταθμίζονται οἱ ἀλλαγές μιᾶς περιόδου ἀπό ἄλλες κατά τήν ἐπόμενη περίοδο ὥστε τό σύστημα νά εὑρίσκεται σέ ἰσορροπία. Ἡ καθολική ψηφοφορία φάνταζε κάποτε ἐπαναστατική — καί πράγματι εἶναι. Ἡ ἐπαναστατικότητά τῆς ὅμως συνίσταται στήν μή κατάργησή τῆς. Στή δυνατότητα τῆς δηλαδή νά ἐπιβάλλει ἕναν συμβιβασμό μέ τίς δυνάμεις καί τίς τάσεις πού θά ἤθελαν τή διεύθυνση τῆς κοινωνίας ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τίς δυνάμεις καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς.

Ἄν ὅμως μιά ριζική κοινωνική μεταβολή ἐπιτευχθεῖ μέσω μιᾶς κοινωνικῆς ρήξης (πολέμου καί οἰκονομικῆς κατάρρευσης πού καταλήγουν σέ ἐπανάσταση), τότε μοιραῖα θά διέλθει μέσω μιᾶς ἀντιπαράθεσης πού παίρνει τή μορφή τοῦ ἐμφυλίου ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολέμου, ἢ συχνά καί τῶν δύο. Ἄν θέλουν οἱ δυνάμεις πού ὑποστηρίζουν τήν κοινωνική ἀλλαγή νά νικήσουν, εἶναι ὑποχρεωμένες, ὅπως καί οἱ ἀντίπαλοί τους, νά υἱοθετήσουν στρατιωτικοῦ τύπου συμπεριφορά καί ὄργάνωση, — μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται γιά τίς δημοκρατικές διαδικασίες καί τή νομιμότητα. Ἄν, στή συνέχεια, ἡ νίκη ἐξασφαλιστεῖ μέ τά ὄπλα, οἱ στρατιωτικές δομές δέν ἐξαφανίζονται ἀλλά τείνουν νά ἀναπαράχθουν διατηρώντας ἀκόμη καί τεχνητά τίς συνθήκες πού τίς δημιούργησαν, δηλαδή τήν κοινωνία σέ κατάσταση ἀνάγκης. Συνήθως ἀρχίζει τό κυνήγι τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων, τό ὁποῖο ἀναπαράγεται συνεχῶς. Παράδειγμα ἡ ἱστορία τῶν ἐκκαθαρίσεων στήν Σοβιετική Ἐνωση καί ἡ θεωρία τοῦ Στάλιν πῶς ὅσο ἡ κοινωνία προχωρᾶ πρὸς τόν σοσιαλισμό, τόσο ἡ πάλη τῶν τάξεων ὀξύνεται. Ὡστόσο, παρόμοια παραδείγματα μποροῦν νά ἀντληθοῦν ὄχι μόνο ἀπό ἄλλες ἐπαναστάσεις τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἐπομένως ἀπό παραδείγματα κοινωνικῶν μεταβολῶν πού σκόπευαν στόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῶν κοινωνιῶν, ἀλλά καί ἀπό παλαιότερες: τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ἰδιαίτερα στή δεύτερη φάση τῆς μετά τό 1891, ἀλλά ἀκόμη παλαιότερα καί τήν Ἀγγλική Ἐπανάσταση τοῦ 1648. Θά μπορούσαμε, ἐπομένως, νά συμπεράνουμε πῶς γενικότερα οἱ ριζικές κοινωνικές μεταβολές καί ἡ δημοκρατία δέν εἶναι ἔννοιες πού μποροῦν νά συνδυαστοῦν.

Θά μπορούσαμε μάλιστα νά βροῦμε τήν προϊστορία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτές τίς ἐπαναστάσεις. Τό κόμμα νέου τύπου τοῦ Λένιν ἔχει ὡς πρότυπο τόν στρατό νέου τύπου («new model army») τοῦ Κρόμβελ. Ἐνα ὄργανο πολέμου μέ συμπαγή ἰδεολογική πίστη. Μιά ἰδεολογία, στήν περίπτωση αὐτή ὁ πουριτανισμός, μέ ὀλοκληρωτικές ἐπιταγές γιά τό σύνολο τῆς συμπεριφορᾶς καί γιά τήν κουλτούρα τῶν ἀνθρώπων. Οἱ «ἐκλεκτοί» τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξαν τό πρότυπο τῆς «ἐπαναστατικῆς πρωτοπορίας». Ἀπό τόν Κρόμβελ στόν Λένιν ὅμως ἡ παράδοση ἐπαναστατικῆς τακτικῆς ἀναπτύχθηκε μέσω τοῦ Ροβεσπιέρου καί τῶν Ἰακωβίνων, τοῦ Μπαμπέφ καί τοῦ Μπουοναρῶτι, τῶν ριζοσπαστικῶν δηλαδή καί τῶν κομμουνιστικῶν ἐκβολῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μέ τίς θεωρίες καί τήν πρακτική τους, ἡ ἐπαναστατική ἐλίτ ὄχι μόνο ὀφείλε νά ὀργανωθεῖ μέ τρόπο αὐστηρά ἱεραρχημένο καί συγκεντρωτικό, ἀλλά ἡ ἐπιδίωξη τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἰσότητος θά περνοῦσε μέσα ἀπό τό στάδιο τῆς δικτατορίας τῶν «φωτισμένων» ἕως ὅτου τό σύνολο τοῦ λαοῦ, διεφθαρμένο ὡς τό-

τε ἀπό τίς προλήψεις, τήν ἐκκλησία καί τήν ἀπολυταρχία, νά ἀνυψωνόταν στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς τους συνειδητότητας καί ἀρετῆς. Βεβαίως ἀπό τόν Ροβεσπιέρο στόν Λένιν χρειάστηκε νά μεσολαβήσει ὁ Κάουτски καί ἡ θεωρία του τῆς «συνείδησης τοῦ προλεταριάτου πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω» (τῆς ὁποίας ἡ πατρότητα ἐσφαλμένως ἀποδίδεται στόν Λένιν), ἀλλά αὐτό πού ὀφείλουμε νά ἐπιστημόνουμε εἶναι ὅτι ἡ Ἀριστερά ὡς πολιτική παράδοση καί ὡς ἔννοια γεννήθηκε ἀπό τή ριζοσπαστική πτέρυγα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Αὐτές ἐπομένως οἱ θεωρίες δέν δημιουργήσαν μόνο τό θεωρητικό υπόβαθρο καί τήν πρακτική τοῦ κομμουνιστικοῦ ρεύματος, ἀλλά βρίσκονται ἐπίσης στόν γενετικό κώδικα καί στή ληξιαρχική πράξη γέννησης τῆς Ἀριστερᾶς. Θά ὑποστήριζα μάλιστα πώς ὁ σοσιαλισμός, ὡς παράδοση, κολεκτιβιστικῶν ἰδεῶν, δέν ταυτίζεται στό σύνολό του μέ αὐτή τήν παράδοση τοῦ γιακωβινισμοῦ. Π.χ. ὑπῆρξαν συνεταιριστικές τάσεις στήν Ἀγγλία ἢ δημιουργία κοινοβιακῶν κοινοτήτων στίς ΗΠΑ μέ ἀποκεντρωτικό χαρακτήρα. (Γιά ἕναν ἀναπροσδιορισμό τῆς Ἀριστερᾶς θά πρέπει νά ξαναδοῦμε καί νά ἐπανεκτιμήσουμε τήν ἐμπειρία τους). Ἀντίθετα, ὅλα σχεδόν τά δημοκρατικά κινήματα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα ἔπαιζαν μέ τήν ἰδέα τῆς δικτατορίας πού θά ἐμπέδωνε τή δημοκρατία. Οἱ μπολσεβίκοι βρῆκαν τό νῆμα μέ αὐτά τά κινήματα καί τήν ἐπαναστατική δικτατορία ἰακωβίνικου τύπου, ἐπειδή ἀκριβῶς προσδιόριζαν τό καθήκον τους ὡς μιᾶς δυνάμεως πού θά ἔφερνε στήν Ρωσία καθεστῶς δημοκρατίας. Ἡ «ἐπαναστατική δικτατορία τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν», πού ὁ Λένιν ἐπεδίωκε πρὶν ἀπό τό 1917, δέν εἶχε στόχο τόν σοσιαλισμό ἀλλά τά «ἀστικοδημοκρατικά καθήκοντα τῆς ἐπανάστασης» πού ὀρίζονταν ὡς προϋπόθεση γιά τόν σοσιαλισμό.

Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ἐδῶ πώς ἀνεξαρτήτως τῶν περιορισμῶν πού ἐπιβάλλει ἡ βία κατὰληψη τῆς ἐξουσίας, τόν περιορισμό τῆς δημοκρατίας, οἱ θεωρίες περί ἐπαναστατικῆς δικτατορίας μπολιάστηκαν στό σῶμα τῆς σοσιαλιστικῆς παράδοσης ἐπειδή ἡ ἐπανάσταση ἔγινε σέ χώρες οἱ ὁποῖες δέν εἶχαν ὑποστῆ φιλελεύθερο καί δημοκρατικό μετασχηματισμό, καί ἐπομένως ὁ ἰακωβινισμός δέν ἦταν μιᾶ ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος —ἐπομένως κριτικά ἐπεξεργασμένη— ἀλλά ἕνας μῦθος τοῦ μέλλοντος. Ἔτσι, σοσιαλισμός + ἰακωβινισμός = κομμουνισμός.

Ἐπάρχει ὅμως μιᾶ βαθύτερη τάση, ἡ ὁποία δέν πρέπει νά μᾶς διαφύγει. Ἡ ἐμμονή τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ἀπό τόν 17ο αἰῶνα ὡς τόν 20ό στή χρήση δικτατορίας γιά τή διαχείριση τῶν μετεπαναστατικῶν κοινωνιῶν δέν ὀφείλεται μόνο στούς παράγοντες πού ὡς τώρα περιγράψαμε. Δέν εἶναι μιᾶ ὁποιαδήποτε κοινωνική μεταβολή πού ἐμπειδώνεται μέ ἐπανάσταση καί δικτατορία, ἀλλά ἐκείνη ἡ μεταβολή ἡ ὁποία βρίσκεται στή βούληση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων (ἔστω κι ἂν ἀποδεικνύεται ὅτι τό ἐξαγόμενο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βούλησης καί τῆς ἀνάγκης). Πρόκειται δηλαδή γιά τήν ἐπιβολή ἑνός ρασιοναλιστικοῦ σχεδίου πάνω στήν κοινωνία, γιά τόν λογικό σχεδιασμό τῆς κοινωνίας ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀπό τίς ἐπαναστατικές δυνάμεις. Τό πρόβλημα, ἐπομένως, εἶναι ἂν ὁ λογικός σχεδιασμός τῆς κοινωνίας συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τή δικτατορία ἢ καθεστῶς αὐταρχισμοῦ.

Ἐδῶ ἔχει κανεὶς νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντιπαράθεση, δύο ἰδεοτύπων: Ἀφ' ἑνός μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία αὐτοεξελίσσεται καί ἀφ' ἑτέρου μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία μεταρρυθμίζεται μέ λογικές ἀποφάσεις καί ἀπό τά πάνω ἢ μέ ἐπανάσταση. Βέβαια καί οἱ δύο τύποι ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις γιατί ἐφόσον ὑπάρχει κρατική ἐξουσία καί ἀνισοκατανομή, τῆς οικονομικῆς δυνάμεως, εἶναι εὐνόητο πῶς ἐμπρόθετος σχεδιασμός ὑπάρχει καί στήν πρώτη, περίπτωση, δηλαδή, στίς κοινωνίες πού αὐτοεξελίσσονται, ὅπως ἀντίστοιχα μὴ προ-σχεδιασμένη, ἐξελίξῃ, ὑπάρχει καί στή, δεύτερη, περίπτωση, δηλαδή, στίς ὑπό μεταρρύθμιση, κοινωνίες. Ἄλλωστε ἀπό πού ἀπορρέουν οἱ μεταρρυθμιστικές δυνάμεις;

Ὡστόσο, τό πρόβλημα πού θέτει αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση, εἶναι ἂν τά ὑποκείμενα τῆς ἀλλαγῆς εἶναι δυνατόν νά συλλάβουν συνολικά τά προβλήματα τῆς κοινωνίας τήν ὁποία σκοπεύουν νά ἀνασχηματίσουν. Ἄν ἐπομένως νομιμοποιεῖται ὁ μεταρρυθμιστικός τους ρόλος ἢ, στήν περίπτωση, πού ἡ σύλληψη τῆς πραγματικότητας εἶναι μερικῆ, ἂν ὀφείλουν νά ἀφεθοῦν στό παιχνίδι τῆς ἀλληλεπίδρασης ὅλων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων τό ἐξαγόμενο εἶναι ἄγνωστο ἐκ τῶν προτέρων σέ ὅλους τοὺς παίχτες.

Ἄν ἡ υἱοθέτηση, μιᾶς ρασιοναλιστικῆς ὀπτικῆς συνεπάγεται τή δυνατότητα πραγματικῆς, ὀριστικῆς καί ἐπομένως συνολικῆς γνώσης, ἡ υἱοθέτηση, ἀντίθετα, μιᾶς σχετικιστικῆς προσέγγισης τήν ἀμφισβητεῖ. Ἄν ἐπομένως καμία κοινωνική δύναμη, δέν μπορεῖ νά ἔχει πλήρη γνώση, τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, τότε καμία δέν νομιμοποιεῖται νά παρέμβει γιά νά τή μεταρρυθμίσει ἢ νά τή σχεδιάσει λογικά. Ἀλλά σ' αὐτή τή θέση, στηρίζεται ἡ ἀπάντηση, πού ἀναθέτει τόν ρόλο τοῦ τελικοῦ ρυθμιστῆ, στίς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς, στήν ὁποία κάθε ἑταῖρος συμμετέχει (Hans K).

Ἀλλά ἡ ἀγορά ἀποτελεῖ ἕνα μόνο ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ὅπου οἱ κοινωνικοὶ ἑταῖροι ἐκφράζουν μιᾶ μόνο διάσταση, τῶν δραστηριοτήτων τους, τήν οικονομική. Ἡ ἀνάδειξη, ἐπομένως, τῆς ἀγορᾶς ὡς ρυθμιστικοῦ μηχανισμοῦ τῆς οἰκονομίας ὀδηγεῖ στή, συρρίκνωση, ὅλων τῶν δραστηριοτήτων στίς οικονομικές τους πλευρές ἢ τήν ὑποταγή, τους σ' αὐτές. Ἡ συρρίκνωση, αὐτή, ἀπειλεῖ μέ ὑποκατάσταση, (καί μακροχρονίως μέ καταστροφή,) τῆ, δημόσια σφαῖρα ἐντός τῆς ὁποίας τά κοινωνικά ὑποκείμενα ἐπικοινωνοῦν καί συναποφασίζουν. Ἀπειλεῖ ἐπομένως τήν ἰδια τήν ὑπαρξή, τῆς δημοκρατίας, ὅπου οἰκονομία καί λογική, ἐπιχειρηματολογία, αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός διασταυρώνονται. Τά ἐπιχειρήματα καί ἡ πειθῶ μποροῦν νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό τίς ἀγοραστικές καί ἐπενδυτικές ἐπιλογές, τῶν ὁποίων ἐξαγόμενο θά εἶναι ἡ, κοινωνική, ἐξέλιξη. (Μήπως ἄλλωστε ὁ δείκτης τιμῶν στό χρηματιστήριο δέν ἀποτελεῖ ἕνα καθημερινό δημοψήφισμα γιά ὅσα συμβαίνουν στό ἐσωτερικό μιᾶς χώρας ἀλλά καί παγκοσμίως;). Μιᾶ ἄλλη, ἀδυναμία αὐτῆς τῆς θέσης εἶναι ὅτι ἡ ἀνισοκατανομή, τῆς οικονομικῆς δυνάμεως καί τῆς ἐπιρροῆς στήν πληροφόρηση, νοθεύει τό βασικό ἐπιχείρημα γιά τόν ἐξισορροπητικό ρόλο τῆς ἀγορᾶς.

Οἰκονομικός αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός ἀποτελοῦν ἐπομένως καί οἱ δύο τό ἀναγκαῖο πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Πῶς ὅμως παρουσιάζεται τό ζήτημα αὐτό ἱστορικά;

Αν εξετάσουμε στή μοντέρνα εποχή, τί διαμόρφωσι, των εθνικῶν κρατῶν ἀπό τό δυτικό ἄκρο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου πρὸς ἀνατολάς, θά διαπιστώσουμε πὼς ἀκολουθεῖται μιὰ πορεία ἀπὸ τὸν κοινωνικό ἐξελικτισμό πρὸς τὸν κρατικό μεταρρυθμισμό (μέ ἐπαναστατικές μεθόδους ἐκ τῶν ἄνω ἢ ἐκ τῶν κάτω). Στήν Ἀγγλία ἡ Βιομηχανική Ἐπανάστασι, ἦταν ἀπροσχεδίαστῃ, καί τό κράτος ἀκολούθησε στή θέσμισι, τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς. Ὅσο ὅμως ταξιδεύουμε ἀνατολικά, ἀπὸ τὴν Γαλλία στή Γερμανία καί ἀπὸ κεῖ στήν Ρωσία καί ἀκόμη, ἀνατολικότερα, τό κράτος προπορεύεται τῆς κοινωνίας σχετικά στήν Γαλλία, περισσότερο στήν Γερμανία, ἀπολύτως στήν Ρωσία, καί σχεδόν ὑποκαθιστώντας τὴν κοινωνία ἀνατολικότερα. Ὁ συνδυασμός κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί κοινωνικοῦ σχεδιασμοῦ μεταβάλλεται συνεχῶς πρὸς ὄφελος τοῦ δευτέρου. Ὅταν στήν Ἀγγλία συνέβη, ἡ Βιομηχανική Ἐπανάστασι, δέν ὑπῆρχε προσχέδιο οὔτε παράδειγμα πρὸς μίμησι, οὔτε ἡ Ἀγγλία ἀπειλοῦνταν. Ὅταν ὅμως ἡ Γαλλία καί μετὰ ἀπὸ αὐτὴν ἡ Γερμανία μπῆκαν στήν πορεία τῆς ἐκβιομηχάνισις, τό παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας ὑπῆρχε, καθὼς καί ἡ ἀνάγκη, νά ἀντιμετωπιστεῖ ἡ ἡγεμονική, τῆς θέσι, στὸν κόσμο. Ἡ συνεχῆς μεταβολή, τοῦ διεθνoῦς περιβάλλοντος, ἡ στιγμή, πού κάθε κοινωνία ἔμπαινε στήν καινούργια ἐποχή, καί ὁ βαθμός ἐτοιμότητάς τῆς ἐπιτρεῖσαν τὴν τελική, κατανομή, τοῦ κοινωνικοῦ ἐξελικτισμοῦ καί τοῦ κρατικοῦ μεταρρυθμισμοῦ στήν ὁποία ὑπόκειτο. Ἡ ἀδυναμία τοῦ πρώτου ἐπέβαλε τὴν ἐνίσχυσι, τοῦ δευτέρου.

Ἄν ἡ οἰκονομία δέν μπορούσε νά ἀναπτυχθεῖ μέσω τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, ἔπρεπε νά παρέμβει τό κράτος. Ἄν ἡ ἰδιοκτησία δέν ἦταν ἀτομική, καί ἡ ἀγορά ὑποκαθιστοῦνταν ἀπὸ τὸν σχεδιασμό, τότε τὰ πολλὰ κέντρα τῶν ἀποφάσεων ἀντικαθιστοῦνταν ἀπὸ ἓνα. Ὁ πλουραλισμός ἀπὸ τὸν μονολιθισμό. Ἡ σύνδεσι, αὐτῆ, ὅμως εἶναι ἀναγκαστική; Δέν ἦταν δυνατόν νά ἀναπτυχθεῖ πολιτικός πλουραλισμός πάνω σέ μιὰ ἐθνικοποιημένη καί σχεδιασμένη, οἰκονομία; Γιατί ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξις καί πέρα, ἡ κρατική, διεύθυνσι, τῆς κοινωνίας δέν ἔδωσε τί θέσι, τῆς στήν κοινωνική, ἐξέλιξι, χωρὶς νά ὑπάρξει ἡ ρήξι, καί ἡ κατάρρευσι, τοῦ συστήματος; Τό ἐρώτημα αὐτό μᾶς φέρνει στό πρόβλημα τῆς ἀδυναμίας ἀνανέωσις τῆς κυβερνώσας κρατικῆς ἐλίτ, σὲ καθεστῶτα ὅπου αὐτῆ, διευθύνει τὴν κοινωνία. Ὑπάρχουν μεγάλα ἱστορικά παραδείγματα, σὲ ὁποῖα ἡ κατάρρευσι, ἔχει ἀποδοθεῖ καί στήν ἀπουσία ἀνανέωσις τῶν μεθόδων καί τῶν δυνάμεων διακυβέρνησις, ὅπως ἡ Βυζαντινὴ καί ἡ Ὀθωμανική, Ἀυτοκρατορία, πού πρέπει νά διερευνηθοῦν. Τό ζήτημα εἶναι γενικότερο καί ἀφορᾷ τό πολιτικό καθεστῶς τῆς δικτατορίας, ἀκόμη, καί τῆς ἐπαναστατικῆς. Ἡ φιλελεύθερη, ἡ δημοκρατική, ἐξέλιξι, ἄλλωστε τῶν ἀστικῶν καθεστώτων πού προῆλθαν ἀπὸ Ἐπανάστασι, δέν ἔγινε ὁμαλά ἀλλὰ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἴττα καί τὴν κατάρρευσι, τῶν ἐπαναστατικῶν δικτατοριῶν. (Ἡ κρομβελιανή, ἡγεμονία, τό 1658, ἡ ναπολεόντεια αὐτοκρατορία, τό 1815). Ἀπὸ τὴν ἐπαναστατική, δικτατορία, στήν μετεπαναστατική, δημοκρατία, ἡ πορεία δέν ὑπῆρχε ὁμαλή, χωρὶς ρήξεις καί διακοπές.

Μετὰ ἀπ' ὅλα αὐτά, στό ἐρώτημα, ἂν πράγματι ὁ σοσιαλισμός, ὡς ἐμπρόθετῃ, ριζική, κοινωνική, μεταβολή, ὡς λο-

γικός σχεδιασμός, τῆς κοινωνίας, ἀπαιτεῖ τό συνδυασμό, μέ δικτατορικές μορφές διακυβέρνησις, ἡ ἀπάντησι, φαίνεται, ὅτι δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀρνητική.

Αὐτῆ, ὅμως εἶναι ἡ, μία ὄψι, τῆς σχέσις, σοσιαλισμοῦ καί δημοκρατίας. Ἄν οἱ δυνάμεις, πού ἐπιδιώκουν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, καταφεύγουν, σέ δικτατορικές λύσεις, στή, διαχείρισι, τοῦ κοινωνικοῦ ἀφοῦ καταλάβουν, τὴν ἐξουσία, οἱ ἴδιες ἀποτελοῦν δυνάμεις, πού λειτουργοῦν διευρύνοντας, τί, δημοκρατία, ὅταν εὐρίσκονται, στήν ἀντιπολίτευσι, Στήν πραγματικότητα, ἡ σύγχρονη, ὀργάνωσι, τῆς πολιτικῆς ζωῆς, θά ἦταν ἐντελῶς διαφορετική, χωρὶς τὴν συμβολή, τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κατ' ἀρχάς, τό σοσιαλιστικό ὑπῆρξε, τό πρώτο, σύγχρονο, τύπου κόμμα, πού διαμεσολάβησε, τίς κοινωνικές, μέ τίς πολιτικές, τάσεις. Ἐξάλλου, ἡ διεύθυνσι, τῆς δημοκρατίας, ὥστε νά ἀνεχθεῖ μορφές ὀργάνωσις, τῶν κατώτερων τάξεων, καί τό ἀνοιγμα, τῶν θεσμῶν, πρὸς τί, καθολική, ψήφοφορία, τίς συμμετοχές, σέ ποικίλα ἐπίπεδα ἀποφάσεων, καί τί, διαφάνεια, θά ἦταν ἀδιανόητη, χωρὶς τοὺς ἐπίμονους ἀγῶνες, τῶν σοσιαλιστῶν, καί τῶν κομμουνιστῶν. Ἐὰ παραδείγματα, ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἐλληνική, ἐμπειρία, καί πολλαπλά, εἶναι καί πρόσφατα. Τό παράδοξο, ἐπομένως, εἶναι, ὅτι ὁ κομμουνισμός, στήν ἀρνητική, του στιγμή, ὡς ἀποδομητής, τῆς παλαιᾶς τάξης πραγμάτων, λειτουργεῖ, διευρύνοντας, τί, δημοκρατία, ἐνῶ, στή, θετική, στιγμή, ὡς διαχειριστής, τοῦ κοινωνικοῦ, λειτουργεῖ, περιορίζοντας, τὴν.

Αὐτῆ, ἡ ἀντίφασι, ὠδήγησε, σέ σχιζοφρένεια, τὴν Ἀριστερά, καί τοὺς ὀπαδοὺς, τῆς. Ἐπὶ δεκαετίες, ἔκλεινε, τὰ μάτια, μπροστά, σὲ ἐγκλήματα, τοῦ σταλινικοῦ καθεστώτος, τοὺς μαζικούς ἐξανδραποδισμούς, καί τὰ ὀλοκαυτώματα. Ἐμαθε, νά μιᾶ, δύο γλῶσσες, καί νά ἔχει, δύο ἐπίπεδα, πίστις. Αὐτῆ, ἡ σχιζοφρένεια, ἀποκρυσταλλώθηκε, σὲ κόμμα. Τό κομμουνιστικό, κόμμα, ὡς πρόπλασμα, διαχειριστις, τοῦ κοινωνικοῦ, δέν λειτούργησε, σὲ ἐσωτερικό, του δημοκρατικά. Ἀκόμη, καί ἡ, δημοκρατικότητά, του, πρὸς τὰ ἔξω, στάθηκε, περιορισμένη, ἀπέναντι, σὲς ἄλλες, τάσεις, τῆς Ἀριστερᾶς, σὲ νέα, κοινωνικά, κινήματα, καί σέ μορφές, δημοκρατίας, πού ἀναπτύσσονταν, ὡς ἐναλλακτικές, σ' αὐτές, πού τό ἴδιο, πρότεινε.

Πὼς, μπορεῖ, ἡ Ἀριστερά, νά λύσει, αὐτῆ, τὴν ἀντίφασι; Οἱ σοσιαλδημοκρατικοί, πειραματισμοί, ἀπέφυγαν, βεβαίως, τὸν περιορισμό, τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ, τό σημαντικότερο, ἐπίτευγμά, τους, τό κράτος, προνοίας, δέν ὑπῆρχε, στήν ἐποχή, μας, περισσότερο, ἄτρωτο. Οἱ περιορισμοί, πού δέχτηκε, ἐξαιτίας, τῆς οἰκονομικῆς, κρίσις, (ἡ αὐτοῦ, πού ὀρίστηκε, ὡς οἰκονομική, κρίσις,) ἔδειξαν, ὅτι, τελικά, οἱ οἰκονομικές, προτεραιότητες, (τῆς συγκεκριμένης, μορφῆς, ὀργάνωσις, τῆς κοινωνίας,) ἐπικρατοῦν, πάνω, σὲς κοινωνικές, καί τίς ὑπερκαθορίζουν. Ἡ σταδιακή, καί χωρὶς ἀνατροπή, μεταρρυθμισι, δέν ἀποδείχτηκε, ἀνθεκτικότερη, τῆς ριζικῆς, κοινωνικῆς, μεταβολῆς. Ἐξάλλου, περιορίστηκε, σέ, χώρες, μέ ἀναπτυγμένη, οἰκονομική, καί πολιτισμική, βάση, ὅπως, ἡ, Εὐρώπη. Ὁ Τρίτος, Κόσμος, πού, ἂς, μὴν, ξεχνᾶμε, πὼς, ἀνήκει, καί αὐτός, στήν αὐτοκρατορία, τῆς ἐλεύθερης, οἰκονομίας, ἀποτελεῖ, μιὰ, ζωντανή, ἀπόδειξι, αὐτῆς, τῆς κολοσσιαίας, ἀποτυχίας.

Τό κράτος, προνοίας, ὅμως, δέχτηκε, κριτική, καί ὡς ἐπί-



τευγμα. Ἡ γκετοποίηση καί ἡ καλλιέργεια τῆς ἐξάρτησης σέ μιά αὐξανόμενη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα στίς ἀσθενέστερες οἰκονομικά ομάδες καί ἡλικίες, καθώς καί ἡ ἰσοπέδωση τῶν ἀναγκῶν, ἡ γραφειοκρατικοποίηση καί οἱ μορφές ἐπιτήρησης πού ἀνέπτυξε ἀποτελοῦν μερικές μόνο ἀπό τίς πλευρές κριτικῆς πού ἀναπτύχθηκαν τόσο ἀπό τή Νέα Ἀριστερά ὅσο καί (μερικές ἀπό αὐτές) ἀπό τήν Νέα Δεξιά. Ἐξάλλου τό κράτος προνοίας ἀγνοεῖ ἕνα συνεχῶς διογκούμενο στρώμα μεταναστῶν καί προσφύγων ἐργατῶν. Βεβαίως ἡ ἀποδόμηση τοῦ κράτους προνοίας ὑπῆρξε λιγότερο θεαματική ἀπό τίς καταρρεύσεις τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ (χάρη βέβαια καί στίς ἐπιλογές τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης), ἀλλά οἱ συνέπειές τῆς ἀποδεικνύονται ὄχι λιγότερο δραματικές.

3. Ἀπομάκρυνση καί ἐπανάκαμψη στήν ἀγορά

Συνηθίσαμε νά θεωροῦμε τόν σοσιαλισμό ὡς τό μετακαπιταλιστικό στάδιο τῆς κοινωνίας. Αὐτή ἡ ἀντίληψη δέν περιορίστηκε μόνο στήν Ἀριστερά. Θά μπορούσαμε ὅμως νά δοκιμάσουμε τήν ἰδέα πῶς ὅ,τι συνέβη ἐπί 70 χρόνια δέν ἦταν ἡ ἀρχή τῆς μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό καθεστῶς στό ἐπόμενο του, ἀλλά μιά ἀντίδραση στήν πορεία ἐκκαπιταλισμοῦ τῆς κοινωνίας σέ πλάτος καί βάθος. Μιά ἀντίδραση ἡ ὁποία συνέβη σέ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν κοινωνιῶν τῶν ὁποίων ὁ καπιταλισμός χτύπησε τήν πόρτα, μισομπῆκε, δημιούργησε ἀντιθέσεις καί περισσότερους φόβους πού κορυφώθηκαν στίς κοινωνίες αὐτές, μαζί μέ τήν ἀπόρριψη τοῦ δικοῦ τους παρελθόντος, καί στήν ἀπώθηση τῶν ἀλλαγῶν πού τό καπιταλιστικό τους μέλλον ἐπεφύλασσε. Καί ναι μέν δέν ἀπέριψαν ὅλες τίς ἀλλαγές, ἦταν ἐξάλλου ἀναγκασμένες νά ἀκολουθήσουν δρομολογημένες

πορεῖες, ὅπως ἡ ἐκβιομηχάνιση, ἀλλά ἀπέριψαν τήν καπιταλιστική ἀγορά, τόν τρόπο δηλαδή διαχείρισης τῶν οἰκονομικῶν πόρων καί τῶν ἀγαθῶν καθώς καί τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων πού ἡ ἀγορά ἐπιβάλλει. Μαζί μέ τήν ἀγορά ὅμως ἀπέριψαν καί τήν ἐπιχειρηματικότητα, τόν τρόπο δηλαδή πού ἐνεργοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους καί τοὺς κάνει παραγωγικούς καί ἐπινοητικούς, νά φεῖδονται καί νά χρησιμοποιοῦν ἀποτελεσματικά τοὺς πόρους. Προτίμησαν τήν ἀσφάλεια μιᾶς κατανομῆς τῶν δραστηριοτήτων πού ἐγγυόταν τή θέση τοῦ καθενός χωρίς κινδύνους. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογία πού κάλυψε αὐτή τήν ἀντικατάσταση ἦταν ὁ σχεδιασμός καί ἡ ὀρθολογική κατανομή τῶν πόρων, καθώς καί ἡ ἐπίκληση στό σοσιαλιστικό καθῆκον γιά νά μεγεθυνθεῖ ἡ παραγωγικότητα, αὐτό πού στήν πραγματικότητα συνέβη, ἦταν ἡ χρήση βίας καί διοικητικῶν μεθόδων γιά τή διεύθυνση τῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀσφάλεια ἐπετεύχθη, ἀλλά ὄχι ἡ παραγωγικότητα. Ὁ μηχανισμός δούλευε μέ τό μεγαλύτερο κόστος καί τή μικρότερη ἀπόδοση, ἐνῶ μιά μεγάλη πηγγή ἐνεργητικότητας, ἡ ἐπιχειρηματικότητα, κρατήθηκε ἀνενεργή.

Ἡ τάση αὐτή ἀπόρριψης τῆς ἀγορᾶς καί ἀναγκαστικῆς ἐπανένταξης σ' αὐτήν δέν ἦταν καινούργια στήν ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ καπιταλισμός στηρίζεται στήν ἀναβάθμιση τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τή θέση συμπληρωματικοῦ μηχανισμοῦ στή διεύθυνση τῆς κοινωνίας σέ θέση κυρίαρχου μηχανισμοῦ. Συνέπεια, ἀλλά καί προϋπόθεση, ἦταν ἡ ἐμπορευματοποίηση τριῶν ἀγαθῶν, τά ὁποία ἕως τότε βρισκόνταν ἔξω ἀπό τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Τῆς γῆς (= περιβάλλον καί φυσικοί πόροι), τῆς ἐργασίας καί τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητας (= χρήματος). Ἡ ἐμπορευματοποίηση τῶν τριῶν αὐτῶν ἀγαθῶν σήμαινε μιά τεράστια ἀναστάτωση καί διάρρηξη τοῦ κοινωνικοῦ ἴστου. Οἱ ἀνθρώποι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἐγκαταλείψουν τοὺς τόπους καί τίς οἰκογένειες, τίς κοινότητες καί τήν κουλτούρα τους

καί νά διασπείρονται μέσα σέ ένα δίκτυο οικονομικῶν δραστηριοτήτων καί ἐγκαταστάσεων τό ὅποιο δημιουργοῦσε καί κατέστρεφε συνεχῶς μορφές δραστηριότητας. Ἡ δοκιμασία αὐτή, προκάλεσε ἰσχυρές τάσεις νά ἀποσυρθοῦν ὀλόκληρα τμήματα τῆς κοινωνίας ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀγορᾶς καί νά ἐπανέλθουν σέ καθεστῶς κοινωνικῆς διεύθυνσης ἢ νά μετριασθοῦν μέ παρεμβάσεις ἀπό τό κράτος οἱ μηχανισμοί τῆς ἀγορᾶς στή γῆ (ἀγροτική πολιτική, στήριξη τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας), στήν ἐργασία (ἐργατική νομοθεσία, ἐξαίρεση ἐν μέρει ἀπό τήν ἀγορά τῆς ὑγείας, τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς κατοικίας) καί τοῦ χρήματος (προστατευτισμός, νομισματική, καί πιστωτική πολιτική). Οἱ τάσεις αὐτές προῦλθαν ἀπό δυνάμεις πού ἀπειλοῦνταν ἀπό τόν καπιταλισμό ἢ καί ἦταν ἀσύμβατες μέ αὐτόν, ἀλλά οἱ ὅποιες δέν μποροῦν νά ἐπιγραφοῦν σέ ένα πλαίσιο ἐκσυγχρονιστικό (ὁ ὅρος ἄλλωστε δέν ἔχει νόημα στήν προσέγγιση αὐτή), δυνάμεις παλιές καί καινούργιες (ἡ ἀριστοκρατία, οἱ ἀγρότες, οἱ βιοτέχνες καί οἱ τεχνίτες, οἱ κοινότητες καί οἱ ἐργάτες). Ὅλες αὐτές οἱ ἀντιθέσεις ἔγιναν ἀποτελεσματικότερες ὅταν ἀρθρώθηκαν μέ τό ἔθνος, τήν ἐθνικότητα ἐκεῖνη, πού καί μέν ἦταν ἀπαραίτητη, στόν καπιταλισμό γιά τή διεθνή του θέση, ἀλλά ἡ ὁποία βασιζόταν καί ὑποστήριζε τή διατήρηση τῆς κοινότητας καί τήν αἰσθησιῶν κοινωνικῶν δεσμῶν πού ἡ ἀγορά ἀπειλοῦσε νά διαλύσει. Ἔτσι ἡ ἀλληλεπίδραση ἔθνους καί καπιταλισμοῦ περιόρισε τήν ἴδια τήν καπιταλιστική ἀγορά. Ἐνῆστε, ὅταν τά ἔθνη βρισκόνταν σέ δυσμενῆ διεθνοῦς οικονομική θέση καί ἀπειλοῦνταν μέ διάλυση ἀπό τήν ἀγορά, ἐνισχύονταν ἐκεῖνες οἱ δυνάμεις πού ὠθοῦσαν ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τῆς ἀγορᾶς σέ μιά διεθνοῦς οικονομία πού παρεῖχε στόν καθένα ἀσφάλεια.

Ἀκόμη, καί τό ἐργατικό κίνημα δέν γεννήθηκε ὡς ὑπερβαση τοῦ καπιταλισμοῦ ἀλλά ὡς ἄμυνα σ' αὐτόν. Τά πρῶτα στρώματα πού προσχώρησαν στή σοσιαλιστική ἰδεολογία ἦταν ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ἐπαγγελματική ὑπόσταση ἀπειλοῦνταν ἀπό τήν ἀποειδίκευση καί τήν ἐκβιομηχάνιση τῆς ἐργασίας. Γιά νά ἀμυνθοῦν χρησιμοποίησαν μορφές πάλης — ὅπως ἡ κατοχύρωση καί τό κλείσιμο τῶν ἐπαγγελματῶν, ὁ ἔλεγχος τῶν τιμῶν — πού ἀνάγονταν στό συντεχνιακό καί προκαπιταλιστικό παρελθόν. Στή συνέχεια, τό ἐργατικό κίνημα ζήτησε τήν ἐξαίρεση ὅλο καί μεγαλύτερων τομέων ἀπό τίς διαμορφωτικές δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή θά ἦταν λάθος νά ἀντιλαμβανόμαστε τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὡς μιά διαμάχη πού ὀδηγοῦσε στή μετακαπιταλιστική ἐποχή. Στήν ἱστορία αὐτή ἀναμειγνύονταν στοιχεῖα καί ἰδεολογίες προκαπιταλιστικές καί τῆς ἐποχῆς τοῦ καπιταλισμοῦ.

Τό σοσιαλιστικό κίνημα συγκροτήθηκε σέ ένα μαζικό κίνημα πρὶν ἀπό μιά ἑκατονταετία, στά χρόνια μιᾶς ἄλλης μεγάλης ὑφους, στίς δεκαετίες τοῦ 1870 καί τοῦ 1880. Στήν ἐποχή, ἄλλωστε αὐτή, συντελεῖται μιά εὐρύτερη μετατόπιση ἀπό τόν φιλελεύθερο ἀτομικισμό σέ διάφορες μορφές κολεκτιβιστικῶν ἰδεολογιῶν, ἀπό τόν κοινωνικό φιλελευθερισμό, τόν κρατικό σοσιαλισμό ὡς τόν μαρξισμό. Ἡ ἄνοδος τῶν νέων ἰδεολογιῶν ἐξέφραζε τίς ποικίλες ἀντιθέσεις καί τοὺς περιορισμούς στήν κυριαρχία τῆς ἀγορᾶς. Συνόδευσε καί συνοδεύτηκε ἀπό τή διόγκωση τοῦ κράτους καί

τή διεύρυνση τῶν παρεμβατικῶν τῶν τάσεων στήν κοινωνία καί ἐπρόκειτο νά διαρκέσει, ἐπιβάλλοντας μιά ἀνάλογη γλώσσα περιγραφῆς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἕως τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ὅποτε τό ἰδεολογικό ἐκκρεμές κινήθηκε πάλι πρὸς ἀτομικιστικές ἰδεολογίες (νεοφιλελευθερισμός, Νέα Δεξιά). Κατ' ἐπὶ τῆς διάρκειας τῆς κολεκτιβιστικῆς αὐτῆς ἐποχῆς, οἱ περιορισμοί στήν ἀγορά φάνηκαν νά θριαμβεύουν. Ἐκφράστηκαν εἴτε μέ ἐπαναστάσεις καί σοσιαλιστικά καθεστῶτα εἴτε μέ τήν δημιουργία κοινωνικοῦ κράτους καί κράτους προνοίας, καθῶς καί μέ τήν υἱοθέτηση τῆς κεῖνσιανῆς πολιτικῆς καί μορφῶν μεικτῆς οικονομίας.

Γενικότερα ὁ καπιταλισμός ὡς ἀποδομητής τοῦ κοινωνικοῦ ἴστου ἀναγκάζει τήν κοινωνία σέ ἄμυνα. Ἀλλά καί ἡ κοινωνία δέν μπορεί νά ζήσει χωρὶς ἀγορά μέσα σέ ένα πλαίσιο διεθνοῦς ἀγορᾶς. Ἐχει ὡς συνέπεια μιά γενική ἐπιβράδυνση τῆς ἀνάπτυξης, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε σέ μεγαλύτερο βαθμό ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀγορά ἦταν ἀποκλεισμένη καί σέ μικρότερο ἐκεῖ ὅπου ἦταν περιορισμένη. Δέν ἦταν μόνο οἱ σοσιαλιστικές χώρες πού καθυστέρησαν σέ σχέση μέ τίς καπιταλιστικές, ἀλλά καί στίς καπιταλιστικές χώρες ἡ προσφορά τῶν ἀγαθῶν πού εἶχαν ἐξαιρεθεῖ ἀπό τήν ἀγορά (ὑγεία, κρατική ἐκπαίδευση, κοινωνική κατοικία) ἦταν ὑποβαθμισμένη καί κατώτερου ἐπιπέδου ἀπό τήν ἀντίστοιχη ἰδιωτική προσφορά. Ἡ κρίση τοῦ δημόσιου τομέα ἐπιταχύνθηκε, γιατί ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά ἀγαθὰ πού ἐξαιροῦνταν ἕως τότε ἀπό τήν ἀγορά ἔγιναν οἱ νέοι χώροι ἐπέκτασής τῆς. Ἀπό δῶ καί ἡ διπλή κρίση τόσο τῶν πλήρως ὅσο καί τῶν μερικῶς σχεδιασμένων οικονομιῶν. Ἐπομένως, δημιουργεῖται ἄμπως καί παλίνροια ἀνάμεσα στό οικονομικό καί τό κοινωνικό. Ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἀγορά καί ἀναγκαστική ἐπανάταξη.

Ἀπό αὐτή τήν ὀπτική γωνία ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ἀποτελεῖ πιθανόν τό τέλος ἑνός ἐμποδίου πού ὑψώθηκε στήν πορεία ἐκκαπιταλισμοῦ τῆς διεθνοῦς οικονομίας. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει τέλος στήν ἱστορία. Πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι μένει νά δοῦμε πῶς καί σέ ποιό βαθμό θά ὑπάρξει ἡ ἐπανάταξη στήν ἀγορά πρὶν ἀπό μιά νέα ἐνδεχομένως παλίνροια, ἡ ἀντίθεση ἀγορᾶς καί κοινωνίας, οικονομικῶν καί κοινωνικῶν προτεραιοτήτων θά γεννᾷ συνεχῶς τάσεις ἀπόσυρσης ἀπό τήν ἀγορά — ὅπως καί τάσεις ἐπανάκαμψης. Τάσεις τῶν ὁποίων τό ἐξαγόμενο ἐξαρτᾶται ἐξίσου ἀπό τή δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή τοὺς κοινωνικούς ἀγῶνες, καί ἀπό τά ὅρια πού ἡ οικονομία ἐπιτρέπει στοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς νά σταθεροποιήσουν τά ἀποτελέσματά τους.

4. Ἡ πορεία τῆς Ἀριστερᾶς

Τό παρελθόν δέν μπορεί νά κατανοηθεῖ παρά μέσω τῆς εἰκόνας πού ἔχουμε γιά τό μέλλον. Ἄν λοιπόν ἔγινε πιστευτό ὅτι τό μέλλον εἶχε ἀρχίσει, πρέπει τώρα νά ἐπανατοποθετηθεῖ ἡ σχέση μέ τό παρελθόν. Ἀπό τόν καιρό πού ἡ Ἀριστερά ἀπέκτησε τά κύρια χαρακτηριστικά της, ὁ κόσμος δέν ἔχει ἀπλῶς ἀλλάξει ἀλλά ἔχει ὑποστῆ μιά ριζική με-

ταμόρφωσι. Δέν είμαστε σέ θέση, σήμερα βέβαια νά καταγράψουμε τά χαρακτηριστικά του καινούργιου κόσμου, αλλά μπορούμε νά διαπιστώσουμε τί δέν ισχύει πλέον.

Η 'Αριστερά πρίν από τί, γένεσι, του ύρου, ως κριτική, κοινωνική, συνειδησι, γεννήθηκε από τόν Διαφωτισμό και τί, Γαλλική, 'Επανάστασι, Γεννήθηκε φιλελεύθερη, και προοδευτική, κι έγινε δημοκρατική, και ριζοσπαστική. Η πορεία της καθορίστηκε από συνεχείς μεταμορφώσεις. Καθώς ήταν υποχρεωμένη νά όρίζεται μέσα από τήν αντίθεσή της μέ τήν έξουσία και νά αγωνίζεται ταυτόχρονα για τήν κατάκτησή της, ένα τιμήμα της άφομοιωνόταν από αυτήν, ενώ ή ίδια ανανεωνόταν από δυνάμεις ριζοσπαστικότερες. Όταν στά τέλη, του περασμένου αιώνα οι δυνάμεις της άστικής δημοκρατίας είχαν ήδη, γίνει κυβερνητικές, ή μεγάλη, ανανέωσι, της 'Αριστεράς προήλθε από τό εργατικό και τό σοσιαλιστικό κίνημα. Τό κίνημα των κατώτερων τάξεων περιβλήθηκε έτσι τόν σκαυφο της δημοκρατίας. Φορέθηκε όμως όχι μόνο τίς αντιφάσεις της 'Αριστεράς, τήν αντιφατική, σχέση, μέ τί, δημοκρατία, αλλά και τίς αυταπάτες της: νά αποτελεί τόν διαχειριστή, της κοινωνικής (διάβαζε διαταξικής) μεταρρύθμισις, όντας τό ίδιο ύποτελές τιμήμα αυτής της κοινωνίας.

Τά σοσιαλιστικά κόμματα στηρίχτηκαν στή, βάση, μιās προλεταριακής ταξικής συνειδησις, ή, όποια όμως δέν απέρεε από τόν έτερουγενή, κόσμο της εργασίας στον όποιο άπευθύνονταν, αλλά τόν ένοποιούσε και του άπέδιδε ιδιότητες, όπως ή, πάλι, έναντίον του καπιταλισμού, οι όποιες σχημάτισαν όχι μόνο τήν εικόνα μέσα από τήν όποια ή, εργατική, τάξι, άντελήφθη, τόν έαυτό της, τους άγώνες και τό μέλλον της, αλλά και τί, βάση, των ιδεολογικών παραδοχών και της πρακτικής των κομμάτων αυτών. Η διάδοσι, της σοσιαλιστικής ιδεολογίας συντελέστηκε, όπως διαπιστώσαμε, μέσα στό πλαίσιο ευρύτερων ιδεολογικών μετατοπίσεων όλης της κοινωνίας.

Ο πυρήνας των ιδεολογικών παραδοχών αυτών των κομμάτων στηριζόταν στήν ταξική, αντίληψη, της κοινωνίας και της πολιτικής και στον δυναμικό ρόλο της βιομηχανικής εργατικής τάξης για τί, μετάβασι, στον σοσιαλισμό. Οι ιδεολογικές αυτές παραδοχές περιήλθαν σέ κρίσι, ήδη, από τίς αρχές του 20ου αιώνα. Κατ' αρχάς ή, ταξική γλώσσα νοθεύτηκε από τήν έθνική, κατά τί, διάρκεια των δύο πολέμων. Δεύτερον, ή, αναπαραγωγή, μιās βιομηχανικής εργατικής τάξης δέν συνεχίστηκε μέ τους ίδιους ρυθμούς εκτός του πυρήνα των βιομηχανικών χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Στην πλειοψηφία των χωρών του κόσμου τό εργατικό κίνημα αποτελούσε μιάν νησίδα μέσα σέ μιάν θάλασσα άγροτών. 'Αλλά και ή, ίδια ή, έννοια της εργατικής τάξης άλλαξε, στό βαθμό που ή, συσσώρευσι, του κεφαλαίου και ή, άπόσπασσι, υπεραξίας χρησιμοποίησε πολλές μορφές εργασίας, οίκογενειακής, αυτοαπασχόλησης, βιοτεχνικής κ.λπ. Αυτό ήταν και οι σημαντικότεροι λόγοι που έμπόδισαν τήν έξάπλωσι, της σοσιαλδημοκρατίας έξω από τήν Ευρώπη, και τήν όδήγησαν σέ κρίσι, και σέ έγκατάλειψη, πολλών από τίς παλαιές της παραδοχές. Τό κενό καλύφθηκε από τό κομμουνιστικό κίνημα μετά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η έκωβίνικη συνιστώσα του ανταποκρινόταν στίς έθνικοαπελευθερωτικές ανάγκες των έξωευρωπαϊκών λαών, και

γύρω από τό πρόγραμμά του μπορούσε νά άρθρώσει τά άγροτικά κινήματα και μιάν ευρύτατη, ποικιλία αντιθέσεων, έθνικών, κοινωνικών και πολιτικών, άν και, κατά βάθος, συχνά αλληλουανιούμενων. Αυτή, είναι: άλλωστε και ιστορική, μοναδικότητα του κομμουνιστικού κινήματος.

Ενώ δηλαδή, άλλα, παλαιότερα ή, και σύγχρονα, κινήματα κοινωνικής κριτικής, είχαν περιορισμένη, έμβέλεια, ή κομμουνισμός ήταν τό πρώτο — και ίσως μοναδικό — κίνημα στην ιστορία, που μπόρεσε νά προσφέρει μιάν ένιαία, ούτοπία και νά εκφράσει σέ μιάν ένιαία γλώσσα, και έπιμένως νά κωδικοποιήσει και νά ένοποιήσει, μιάν τεράστια γκάμα κοινωνικών αντιθέσεων χωρών μέ διαφορετική, ανάπτυξη, διαφορετικό πολιτισμό και κουλτούρα, διαφορετικούς τρόπους σκέψης, παράδοσης κ.λπ. Βεβαίως για καθένα από αυτά τά κινήματα οι κομμουνιστικές ιδέες δέν είχαν ταυτόσημο νόημα και οι παρεξηγήσεις όδήγησαν συχνά σέ τραγωδίες. 'Ωστόσο, αυτό τό ένιαίο πλαίσιο αρχών και τακτικών, έκφρασης, όραμάτων, αντιπαλοτήτων, ή «προλεταριακός διεθνισμός», ήταν ή, δύναμή, του.

'Αλλά ή, ταξική γλώσσα ήταν ήδη, παρελθόν από τίς παραμονές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, όταν τόσο ή, Κομμουνιστική Διεθνής όσο και τά κομμουνιστικά κινήματα άναγκάστηκαν νά τήν έγκαταλείψουν για νά υίοθετήσουν μιάν γλώσσα αντιφασιστική, λαϊκού μετώπου, έθνικοπατριωτική. Τό ενδιαφέρον εδώ είναι ότι δέν υπήρξε έγκατάλειψη της παλαιάς γλώσσας αλλά διατήρησι, δύο επιπέδων αναφοράς. 'Αλλωστε και ή, όνομασία δέν άλλαξε, ούτε οι αναφορές στή, δικτατορία του προλεταριάτου, ούτε σέ βασικούς κανόνες ταξικής σύλληψης του κόσμου και άνάλυγης συμπεριφοράς. Οι παλαιές αναφορές συνυπήρχαν (άλλοτε όμαλά, άλλοτε όχι) μέ τό νέο πλαίσιο αναφοράς στό λαό, στην πατρίδα, σέ μιάν νέα ανακατανομή των θετικών και των άρνητικών ιδιοτήτων, σέ νέους προσδιορισμούς του έχθρου και του φίλου. 'Επρόκειτο για δύο διαφορετικά προγράμματα αληθειών που οι άνθρωποι μπορούσαν νά δέχονται ταυτόχρονα, παρά τίς κρίσεις και τίς ταλαντεύσεις που αυτή, ή, διαφορά δημιουργούσε, γιατί υπήρχε ένα ένιαίο κέντρο πίστης: ή, πατρίδα του σοσιαλισμού.

Η αντιφασιστική γλώσσα ήταν περισσότερο προσαρμοσμένη στα νέα μεταπολεμικά αντιαποικιακά κινήματα, τά όποια μπορούσαν νά τήν υίοθετήσουν αυτή, καθ' έαυτή, άνεξάρτητα από τό παλαιότερο πλαίσιο των κομμουνιστικών αναφορών. 'Ετσι, κατά τί, μεταπολεμική, περίοδο έμφανίστηκαν δίπλα στα κομμουνιστικής έμπνευσης έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και αντιιμπεριαλιστικά κινήματα, στα όποια τό υπόβαθρο αναφοράς ήταν διαφορετικό (λ.χ. άραβικός σοσιαλισμός, κίνημα των άδεσμεύτων, κ.ο.κ.). 'Αλλά και ή, αντιφασιστική-αντιιμπεριαλιστική γλώσσα είχε τά όριά της. Η κρίσι, του αντιιμπεριαλισμού, ή επανεμφάνισσι, κινήματων και επαναστάσεων μέ θρησκευτικό περιεχόμενο, όπως ή, ιρανική, οι αντιθέσεις ανάμεσα σέ χώρες όπως τό Βιετνάμ και ή, Καμπότζη, ή Κίνα και τό Βιετνάμ, τό 'Ιράκ και τό 'Ιράν, καθώς και οι οικονομικές μετατοπίσεις της παγκόσμιας οικονομίας έθεσαν σέ κρίσι, και αυτή, ή, γλώσσα. Τό αποτέλεσμα ήταν οι έθνικές προσαρμογές, ή γλώσσα του «έθνικού δρόμου προς τόν σοσια-

λισμό» κ.ο.κ. Τό ζήτημα εἶναι ὅμως πῶς ὅλες αὐτές οἱ γλῶσσες διατηροῦσαν μιά ταξική ἀναφορά εἴτε ὡς γραμματική εἴτε ὡς ἀπώτερο πλαίσιο ἀναφορᾶς. Στίς γλῶσσες αὐτές τά νέα δεδομένα, καί σ' αὐτά προστέθηκαν καί τά δεδομένα τῆς περεστρόικα, δέν ἄλλαξαν τίς προηγούμενες ἀναφορές, δέν προκάλεσαν μιάν ἐπανεπεξεργασία σέ βάθος. Προστέθηκαν σ' αὐτές. Προστέθηκαν δημιουργώντας ἕνα πλαίσιο σχετικότητας κριτηρίων.

Ἡ παλιά ἀντίληψη ὅτι τό βιομηχανικό προλεταριάτο θά ἐγγυηθεῖ τό πέρασμα στόν σοσιαλισμό δέν ἄλλαξε παρά τό γεγονός ὅτι κατά τήν τελευταία εἰκοσαετία συντελέστηκε μιά γιγαντιαία μετατόπιση τῶν βιομηχανικῶν δραστηριοτήτων ἀπό τήν Εὐρώπη πρός τήν ἡμιπεριφέρεια. Τό κλασικό προλεταριάτο στίς ἀναπτυγμένες κοινωνίες ἔγινε μειοψηφία καί ἡ νέα πλειοψηφία τῶν μισθωτῶν εἶναι ἐξαιρετικά ἀνομοιογενής, οἰκονομικά καί ἀπό ἄποψη κουλτούρας, ὥστε νά ἀποτελέσει ἀκόμη καί δυνητικά κοινωνική τάξη. Ἡ Ἀριστερά φάνηκε ἄοπλη καί ἀπροετοίμαστη νά ἀντιμετωπίσει αὐτή τή μεγάλη μετατόπιση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, ἡ ὁποία περιορίζει τήν κοινωνική της βάση ἢ δημιουργεῖ νέες πηγές ἀντιθέσεων, ὅπως ἡ μετανάστευση, πού δέν περιορίζονται στό κλασικό σχῆμα λαός ἐναντίον ἐξουσίας. Οἱ ἐθνικές προσαρμογές δέν τῆς ἐπέτρεψαν νά ἀνασχηματισθεῖ πάνω σέ μιά νέα διεθνή στρατηγική.

Οὔτε ἔθεσε μέ σαφήνεια τό πρόβλημα τῶν νέων ὑποκειμένων τῆς ἀλλαγῆς. Ἡ προσαρμογή στήν οἰκολογία, στόν φεμινισμό, στά νέα κοινωνικά κινήματα, ἀφότου ἐγκαταλείφθηκε ἡ ἀπροκάλυπτη ἐχθρότητα τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς ἀπέναντί τους, ἔγινε ἀποσπασματικά, χωρίς κριτική τῆς προηγούμενης στάσης, χωρίς ἔλεγχο ἄν τά νέα

κινήματα ταιριάζουν μεταξύ τους, ποιές μέθοδοι δράσης προσιδιάζουν στά νέα ὑποκείμενα. Ἀντιμετωπίστηκαν σέ ἕνα πλαίσιο ἐξομοίωσης μέ τά πολυσυλλεκτικά κόμματα.

Ἀποτέλεσμα ἦταν πῶς τά κομμουνιστικά κόμματα (ἀλλά ὄχι λιγότερο τά σοσιαλδημοκρατικά) διατήρησαν μιά φυσιογνωμία ἡ ὁποία δέν ἀνταποκρίνεται στίς μεταβολές πού ἔχουν ἐν τῷ μεταξύ συμβεῖ καί ἀναζητοῦν νά τή συνδυάσουν μέ ἀποσπασματικό ἐκσυγχρονισμό. Ἡ ἐπιφανειακότητα μέ τήν ὁποία ἐπιχειρήθηκε αὐτός ὁ συνδυασμός τά ἔκανε δέσμια τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, τοῦ ρεαλισμοῦ. Οἱ ἀλλαγές στήν Ἀριστερά, τά τελευταία χρόνια, δέν γίνονται γιατί ἡ ἴδια τίς ἐπιβάλλει ἀλλά γιατί οἱ ἄλλοι, οἱ ἀντίπαλοί της, τίς ἀπαιτοῦν καί τίς ἐπιβάλλουν.

Ἡ Ἀριστερά δέν ἐπεξεργάστηκε κριτικά τήν ἐμπειρία τῶν μεταρρυθμίσεων πού τό κεφάλαιο ἐγκαινίασε μεταπολεμικά ὡς ἀπάντηση στήν ἐπέκταση τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Τήν ἐμπειρία τοῦ κεῦσιανισμοῦ καί τοῦ κράτους προνοίας. Ἐπρόκειτο γιά μιά ἀντιμετώπιση τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα ἀπό τή χρήση τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία, παραχωρώντας συνδικαλιστικές ἐλευθερίες, ἀφ' ἑνός ἐνσωμάτωσε στήν κρατική γραφειοκρατία τά συνδικάτα καί ἀφ' ἑτέρου τοὺς ἀνέθεσε τή συγκράτηση καί τόν ἔλεγχο τῶν διεκδικήσεων, ἀποδιαιρθρώνοντας τήν ταξική τους ὑπόσταση. Στό τέλος αὐτῆς τῆς φάσης, καί ἐνῶ ἡ Ἀριστερά ζητοῦσε ἐπέκταση τοῦ κράτους, ἡ Δεξιά ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά σέ σχέση μέ τήν Ἀριστερά ὄχι ὡς τό κόμμα τῆς συντήρησης ἀλλά ὡς τό κόμμα τῶν ἀλλαγῶν, τῶν νεοτερισμῶν. Κρατώντας τήν πολιτική πρωτοβουλία, ἔσπρωξε τήν Ἀριστερά στή θέση ἄμυνας καί συντήρησης. Ὁ νεοφιλελευθερισμός ἀντέστρεψε τήν κοινωνική κριτική τῆς Ἀριστερᾶς ἀναδιαιρθρώνοντας τίς σχέσεις κράτους καί οἰκονο-



μίας (ἡ ἐλαχιστοποίηση τοῦ κράτους καί ἡ παραχώρησι στήν κοινωνία τῆς δυνατότητας νά καθορίζει τά τῆς οἰκονομίας καί τῆς ἐξέλιξής της δέν ἦταν ἓνα παλαιό αἶτημα τῆς Ἀριστεράς;). Ἡ παλιά δημοκρατία τῆς συναίνεσης ἀντικαθίσταται ἀπό τή δημοκρατία τῆς ἀπόρριψης, ἀπό τή δημιουργία δύο κόσμων, ἐντός καί ἐκτός συστήματος, χωρίς πολιτικούς τόπους συνάντησης. Οἱ ἀνεργοί, οἱ μετανάστες, οἱ νέοι φτωχοί ἀποτελοῦν αὐτόν τόν δεύτερο κόσμο. Θά παραμείνει ἡ Ἀριστερά ἐντός τοῦ συστήματος, ἐπιμένοντας στό ρόλο μιᾶς μεταρρύθμισης χωρίς κοινωνικά ὑποκείμενα νά τήν ἐγγυηθοῦν πλέον, ἢ θά προτιμήσει νά ἐξέλθει τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἀντιπροσωπεύοντας τίς νέες αὐτές κοινωνικές ομάδες; Ἄν ὅμως παρόμοια στρατηγική δοκίμασε στή σοσιαλιστική τῆς ἐκδοχή τόν περασμένο αἰώνα καί στήν κομμουνιστική τῆς ἐκδοχή, στίς ἀρχές αὐτοῦ τοῦ αἰώνα, ἦταν γιατί ἡ ἐργατική τάξη ἐμφανιζόταν, καί ἀποδεικνυόταν «ἐπιστημονικά» καί ὄχι οὐτοπικά, ὡς τό ἀναπότρεπτο μέλλον αὐτοῦ κόσμου. Ἡ συνεχῆ παραγωγή τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ἔφερνε πιό κοντά αὐτό τό μέλλον. Ἀντίθετα, ἡ εὐθυγράμμιση, μέ τούς νέους φτωχοὺς μπορεῖ νά γίνει μόνο στή βάση ἀγώνων νά πάψει νά τοὺς παράγει τό σύστημα. Ἡ Ἀριστερά δηλαδή παραιτεῖται ἀπό μιᾶ κληρονομιά πού τή θέλει οἰκουμενική, γιά νά κλειστεῖ στήν αἵρεση τῶν φτωχῶν, κάτι πού ἡ κριτική τῆς κοινωνικῆς συνείδησης ὡς φαινόμενο διαχρονικό στήν ἱστορία εἶχε δοκιμάσει στήν πρό τοῦ μαρξισμού — καί πρό τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης — περίοδο.

Ἄν ἡ Ἀριστερά δέν ἐνσωματώνει τίς ἐξελίξεις, συρρικνώνεται σέ αἵρεση, σέκτα. Καί τό μεγάλο κενό εἶναι ὄχι μόνο ἡ ἀπουσία ἐνσωμάτωσης τῆς ἐμπειρίας τῶν καθεστώτων πού προῆλθαν ἀπό τίς ἐπαναστάσεις της, ἀλλά καί ἡ ἐμπειρία τῆς κατάρρευσής τους. Τί μπορεῖ νά ἐνσωματώσει ἡ Ἀριστερά ἀπό τήν Ἀλληλεγγύη στήν Πολωνία, ἀπό τίς ἐξεγέρσεις στήν Τσεχοσλοβακία, στήν Ρουμανία καί στήν πρώτην Ἀνατολική Γερμανία; Τί ἀπό τήν ἀντίσταση στό πραξικόπημα στήν Σοβιετική Ἐνωση; Ὑπάρχει ἐδῶ μιᾶ σημαντική ἐμπειρία μαζικῶν κινημάτων καί λειτουργίας τῆς πολιτικῆς καί τῶν ἐλευθεριῶν. Ποιός θά διεκδικήσει τήν κληρονομιά αὐτή; Ἀλλά τί θά γίνει μέ τά κατάλοιπα τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ ἀντιμπεριαλισμοῦ; Δέν πρόκειται πάντοτε γιά γραφειοκρατίες, ἀλλά καί γιά μάζες πού στόν σημερινό διασπασμένο κόσμο ζοῦν μέ ὄρους πού εἶχαν περιγραφῆ σέ προηγούμενη ἐποχή ἀλλά καί οἱ ὅποιοι ἰσχύουν γιά σημαντικά τμήματα πληθυσμοῦ πού συνεχίζουν νά σκέπτονται μέ τόν ἴδιο τρόπο.

Ἄν ἡ νίκη τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης ἔδειξε τήν προτεραιότητα τῆς πολιτικῆς δράσης μέσα στήν κοινωνία, ἡ ἀποτυχία της ἔδειξε τοὺς περιορισμούς πού ἡ κοινωνία θέτει στήν πολιτική. Ὁ πολυπόθητος τύπος τοῦ Σοβιετικοῦ ἀνθρώπου πού θά ξεπερνοῦσε τά ὕλικά κίνητρα δέν ἐπετεύχθη. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Παρήχθη τό ἰσοδύναμο ἐνός στερημένου ἀνθρώπου, θεατῆ τῆς δυτικῆς κατανάλωσης. Αὐτή ἡ ἀποτυχία θέτει τό μεγάλο ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς τῶν νοοτροπιῶν. Ἄν ὁ σοσιαλισμός θά σημαίνει τήν πραγμάτωση ὀρισμένων ἀρχῶν, καί μάλιστα τή διαρκή καί ὄχι ἐφ' ἄπαξ πραγμάτωση, τότε ἡ ἀπαραίτητη ἀλλαγή πρέπει νά προέλθει ἀπό τήν μεταβολή τῶν νοοτροπιῶν. Ἀπό τήν

ἀνάδειξη ἀρχῶν οἱ ὅποιες δέν πρέπει νά ἐπιβληθοῦν ἀπό τά ἔξω ἀλλά νά ἐσωτερικευθοῦν, νά γίνουν κανόνες, τῶν ὁποίων ἡ παραβίαση θά ἦταν ἀδιανόητη καί ἀποκρουστική γιά τοὺς ἀνθρώπους. Ὅμως μιᾶ παρόμοια ἀλλαγή δέν συντελεῖται σέ ἐθνική κλίμακα ἀλλά σέ διεθνή, καί εἶναι ὑπόθεση ἐνός μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ὡστόσο, δέν ἀκυρώνουν μιᾶ ἐνεργητική δράση τῶν ομάδων καί κινημάτων πού τίς ἐπικαλοῦνται.

Βέβαια ἡ τάση νά ἐνσωματωθοῦν ὅλες οἱ ἐξελίξεις στή λογική τῆς Ἀριστεράς περικλείει τόν κίνδυνο ἀπονεύρωσῆς της. Ἡ Ἀριστερά δέν εἶναι θεωρητική στάση ἀλλά πράξη, συλλογική δημιουργικότητα μαζῶν. Τρέφεται ἀπό τήν κοινωνική ἀντίσταση, ἀπό τήν ρήξη, ἀπό τήν ἀρνηση τῆς ἐνσωμάτωσης καί τῆς ὀμαλοποίησης. Στή λαϊκή συνείδηση ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας δέν ἦταν μόνο λυτρωτής ἀλλά καί ἐκδικητής. Ὅσες φορές στήν ἱστορία της ἡ Ἀριστερά κατόρθωσε ν' ἀλλάξει τόν πολιτικό λόγο καί νά θέσει ἡ ἴδια τήν πολιτική ἀτζέντα, αὐτό ἔγινε γιατί κατόρθωσε νά διατυπώνει τό ἀδιανόητο καί νά ἀλλάζει συνολικά τόν τρόπο μέ τόν ὅποιον ἐμπαιναν τά ἐρωτήματα στήν πολιτική, καθώς καί τή σειρά τῶν κοινωνικῶν προτεραιοτήτων.

Χρειαζέται ὅμως πλέον ἡ Ἀριστερά;

Ἡ ἀπουσία τῆς Ἀριστεράς δέν σημαίνει τό τέλος τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων. Αὐτές εἶναι δυνατόν νά ἐκφράζονται μέ τρόπο ἀποσπασματικό, μή πολιτικό, βίαιο καί ἀδιέξοδο, μέ μορφές πού ἀντλοῦν στοιχεῖα ἀπ' ὅσα τό κυρίαρχο σύστημα συμβολισμῶν τοὺς προσφέρει. Οἱ μαζικές λεηλασίες τῶν ἐξεγερμένων φτωχῶν στοὺς δρόμους τῶν ἀμερικανικῶν πόλεων καθώς καί τά συνθήματα τῶν Ἀλβανῶν προσφύγων διαδηλωτῶν στήν Ἀθήνα, τό περασμένο καλοκαίρι, προεικονίζουν αὐτό τό εἶδος τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων χωρίς μιᾶ ἐνοποιητική συνείδηση κοινωνικῆς κριτικῆς.

Ἀλλά μπορεῖ νά ὑπάρξει μιᾶ κοινωνία χωρίς συνείδηση κοινωνικῆς κριτικῆς; Πρόκειται γιά ἓνα ἐφιαλτικό ἐρώτημα.

